

УДК 323.1

Вовк Д. О., ДЗ «ПНПУ імені К. Д. Ушинського»

МУЛЬТИКУЛЬТУРАЛІЗМ ЯК ПРОБЛЕМА ІДЕОЛОГІЧНОГО ВИБОРУ В УКРАЇНІ: КОНФЛІКТ ЛОГІКИ «МОДЕРНУ» З «ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОЮ» РИТОРИКОЮ

В статті здійснюється аналіз особливостей розвитку соціально-політичного цілого в умовах модерну та постмодерну; обґрунтування наявного конфлікту в Україні між логікою модерну та риторикою постмодерну; визначення тенденцій розвитку «мультикультуралізму» як елементу логіки постмодерну в Україні.

Актуальність. Термін «мультикультуралізм» увійшов в суспільно-політичну риторичку в Україні в межах обговорення питань етнонаціональної стабільності та соціокультурної плюральності. Зовнішня привабливість терміна з його культурною детермінованістю часто перемишується або отожднюється з етнічним змістом. Його прогресивне значення складається з пошуку інтеграційної основи суспільств, протидії груповій дискримінації, долання примордіалізму в соціокультурних конструкціях.

В західній політології точається дискусія, щодо корисності мультикультуралізму та його наслідків для соціального розвитку. В Україні склалася особлива ситуація: суспільство характеризується як «багатокультурне» де-факто, але «мультикультуралізм» як проблема ідеологічного вибору принципу соціокультурної політики не обговорюється. Мультикультуралізм розглядається як ускладнюючий чинник в усвідомленні завдань розвитку української державності. Між тим, орієнтація в світовому соціокультурному просторі вимагатиме визначення позиції України щодо мультикультуралізму як політико-ідеологічного та теоретичного конструкта, як до елемента логіки постмодерну.

Ступінь наукової розробленості. Аналізом проблематики мультикультуралізму та його втілення в Україні займалися: О. Батіщева, Л. Горбунова, А. Гордієнко, О. Грищенко, С. Дрожжина, Т. Кулікова, І. Соломадін, В. Сусак, М. Стріха та ін. І хоча термін виходить за межі етнонаціональної проблематики, більшість авторів вживають його, аналізуючи саме етнонаціональні відносини. Серед них К. Бондаренко, Е. Вілсон, В. Гельман, Т. Гриценко, Ю. Зерній, А. Колодій, І. Курас, І. Лосев, О. Майборода, А. Мальгін, О. Маланчук, М. Рябчук та ін.

Метою статті є аналіз особливостей ідеологічного визначення України щодо «мультикультуралізму» в контексті конфлікту логіки модерного розвитку з постмодерністською риторикою. **Завданнями** постають: аналіз особливостей розвитку соціально-політичного цілого в умовах модерну та постмодерну; обґрунтування наявного конфлікту в Україні між логікою модерну та риторикою постмодерну; визначення тенденцій розвитку «мультикультуралізму» як елемента логіки постмодерну в Україні.

Проблема мультикультуралізму в Україні має розглядатися через призму її соціально-політичного розвитку, а саме через проблему адекватності запровадження мультикультуралізму в умовах простору, який важко інтерпретується як простір «постмодерну».

Принципом побудови простору втіленого постмодерну – сучасної соціокультурної ситуації в країнах Заходу, згідно моделі Ж. Дельоза і Ф. Гуаттарі, є детериторіалізація. Подібний стан зумовлений динамізмом подій життя, які перестають контролюватися традиційними культурними змістами. Результатом є фрагментація соціокультурного простору, що знаходить вираження в культурі постмодерна, в якій співіснують різноманітні уявлення, елементи минулого і сьогодення. В умовах детериторіалізації відбувається маргіналізація соціокультурних груп, що втрачають місце в ієрархії соціальних інститутів; складається ідеологія, що виправдовує ціннісний релятивізм, децентрованість існування людей у суспільстві і культурі. Простір постмодерну як простір детериторіалізації належить людям, для яких процес руху є модусом існування. Детериторіалізація в постмодерні супроводжується децентруванням культурного й особистісного світу, що обумовлює зростання кількості мікрогруп [3, с. 104]. Ці групи формують нову культуру «групової солідарності».

Після розпаду СРСР, Україну визначали як «державу-симулякр», як простір «п'ятого світу», особливістю якого є те, що він є в контексті певної узгодженості фізичних відчуттів та ментальних уявлень з його легітимними номінаціями, але його одночасно і немає, в контексті взаємної невідповідності відчуттів та уявлень. Громадяни «п'ятого світу» переживають процес адаптації до нових просторових координат: «серед населення, впевненого в перебуванні на власній території, «у себе вдома», розповсюджене відчуття її невідомості» [11, с. 389-390]. Мешканці «п'ятого світу» вміщують одночасно минулі, теперішні та майбутні ідентичності». Так, знакова плюральність оточення ставить в безвихідь сприймаючого суб'єкта, перешкоджаючи вдосконаленню його фізичної здатності поглинати знаки й переробляти їх у символи і дефініції. На цьому етапі відбувалася трансформація

національної ідентичності у громадян України: з одного боку впливав процес «територіалізації», бо Україна сформувалася як нова держава, що мала фіксувати свій простір, а тому мала потребу у формуванні національних маркерів (ідентичності), з іншого боку впливав процес глобалізації, з типовою для нього «детериторіалізацією».

Соціально-політичний простір, що має за мету державне оформлення не може одночасно розвиватися як детериторіальний простір. Так, аналізуючи стан політики мультикультуралізму в Україні, С. Дрожжина визначає, що право України спрямоване на поєднання національного розвитку культури з розвитком загальнолюдських цінностей, але серед принципів культурної політики «переважають ті, що орієнтуються на національні цінності» [5].

Державотворення в Україні позначилося проблемою «української національної ідентичності», що мала скласти основу нації-держави. Було зроблено ставку на унітаризм (в адміністративно-територіальному устрої), на етнонаціональний принцип розбудови державності, на унілінгвізм, на єдине громадянство. Між тим, в Конституції запроваджувався принцип плюралізму (Див., напр., ст. 15; ч. 2 ст. 24; ст. 35 тощо).

Відбулося формальне поєднання принципів унітаризму та плюралізму, що стало формою збереження «статус-кво» між «дезорганізованим суспільством і слабкою владою», що, за зауваженням Д. Гайнцена, є корисним, оскільки «спонукає до толерантності й унеможливорює будь-які насильницькі дії, котрі могли б унеможливити толерантність» [9, с. 27].

Таку логіку українського державотворення О. Батіщева пояснює тим, що в умовах «послаблення ролі культури титульної нації через поширення дискурсу мультикультуралізму» державна культурна політика мала «підкреслити важливість національного стилю життя як інтегрального елементу національної культури» [1, с. 16-18].

Слідом за О. Батіщевою, М. Стріха, описуючи «відмінну від європейської українську ситуацію», зазначає: «...у суспільстві не розв'язано суперечність: між традицією «радянського інтернаціоналізму» й спробами побудувати етнонаціональну державу...». І далі: «... очевидно: некритичне застосування до України термінів і положень європейських документів межі ХХ і ХХІ ст. щодо культурного різноманіття неодмінно виявиться контрпродуктивним, бо Україна рух до мультикультуралізму розпочинає не від статусу національної держави (що була відправною точкою для країн континенту в 1970-80-х рр.), а від постколоніальної ситуації «двох Україн», де розколина між Україною європейською та Україною

євразійською проходить не по Дніпру чи Збручу, а в свідомості й повсякденних практиках більшості українців». Автор вважає, що рух до мультікультуралізму Україна «розпочне, лише набувши статусу національної держави, – такої, якими є держави «культурно різноманітної» Європи» [10].

З 90-х років регіональна та соціокультурна фрагментарність українського простору стала предметом обговорень як вітчизняних, так і зарубіжних вчених і політиків. Так, наприкінці 90-х років англійський дослідник українського націоналізму Е. Вілсон зазначив, що «національно-демократична ідея не змогла консолідувати українське суспільство», оскільки «український націоналізм став ідеологією меншості». Ця ідеологія не має впливу на півдні та східні країни, що є етнічно змішаними. Лише в Західній Україні націоналізм має твердий ґрунт [9, с. 56]. Причиною регіональної різноманітності, за думкою Е. Вілсона, став неоднаковий розвиток частин України протягом останніх століть, коли у Європі відбулося формування модерних націй. За Вілсоном, внутрішня неоднорідність притаманна і східно- і західноукраїнським землям: Галичина розвивалася в інших умовах, ніж Волинь або Закарпаття [12, с. 78].

На неоднорідність України вказують багато вчених, які досліджують даний напрямок. Так, за визначенням М. Рябчука, «інтеграція українського етносу відбулася в XVI-XVII ст. – внаслідок включення в чужорідне державне утворення та як реакція на цю чужорідність» [9, с. 61], але історично відомо, що у нинішніх кордонах Україна постала внаслідок територіальних надбань імперської Росії та Радянського Союзу.

Соціокультурна неоднорідність регіонів України фіксується дослідниками не лише до історичного воз'єднання українських земель в нинішніх кордонах, але і після цього процесу. Обумовлена спадщиною радянської епохи розбіжність у розвитку регіонів, дзеркально протилежно відбилася в системі регіональних та міжкультурних відносин пострадянського періоду. За визначенням О. Неменського, «аграрна архаїка виявилася ближчою до «європейського» політичного постмодерну, ніж індустріальний радянський «модерн»... «якщо центрально-українські і західні регіони за радянських часів асоціювалися з аграрним до-модерним минулим, то сьогодні вони як би помінялися місцями» [8]. Так, Д. Фурман, розглядаючи пострадянське державне будівництво в Україні, вказує, що Захід України виступив як центр її політичних інновацій, у той час як Схід став периферією.

Таку думку підтверджує М. Рябчук. Він зазначає, що «драматичною відмінністю» між регіонами України є відмінність між Східною

Україною та Західною. По суті вона є локалізацією відмінності... між двома частинами українського етносу, що в силу обставин опинилися на різних етапах історичного розвитку: якщо в Галичині формування новочасної української нації, по суті, завершилося, то на Східній Україні – воно ще триває» [9, с. 67].

Неоднорідність регіонів проявляється у відношенні до минулого, до визначальних національних символів і символічних фігур і навіть до готовності говорити про такі «загальнонаціональні символи».

Результати дослідження ідентифікаційних особливостей у географічно віддалених містах східного і західного регіонів (у Донецьку і Львові) дають підстави для висновків про різницю між специфікою системи ідентичностей. Так, для представників Сходу пріоритетними виявилися соціально-професійні, політико-ідеологічні й геополітичні чинники ідентичності, тоді як для представників Заходу – етнічні, релігійні, національні чинники ідентичності. Я. Грицак, досліджуючи символічний простір українського «пантеону» в регіонах України, вказує на різочі відмінності між стереотипами історичної пам'яті респондентів [4]. Для опитаних загальним виявилось те, що початком української історії є Київська Русь, далі виявилися розбіжності щодо оцінки минулого. Якщо на Сході радянський період згадується як період індустріального розвитку, розвитку соціальної держави, то на Заході – як період національної трагедії. Оцінки історичних діячів, які могли б бути символами української нації», також виявилися протилежними [4, с. 39]. У Львові вибрали тих, хто символізував прагнення України до самостійності: гетьмана І. Мазепу, героїв ОУН – УПА, в Донецьку – Б. Хмельницького. На рівні інтелектуальних еліт Заходу і Сходу також не існує єдності (для Заходу України об'єднувальним символом є І. Франко, який задав українській культурі євроцентристський вектор, а на Сході – Т. Шевченко, М. Гоголь та ін.

На основі соціологічних досліджень, проведених у різних регіонах України, доведено зв'язок між історичною пам'яттю та політичними орієнтаціями громадян. Відмінності ідентифікацій свідчать про розходження позицій щодо питань «державної мови, суспільно-політичної моделі, геополітичного вектора, розколу православ'я» [7].

Аналізуючи символи «історичної пам'яті» регіонів України, деякі дослідники пропонують одномірні вирішення, як-то «вважати прояви південно-східного регіоналізму, з його геокультурним тяжінням до Росії, лише формою збереження «совкової» ідеології і «периферійної» психології. Проте, інші вважають, що, враховуючи те, що історична пам'ять є політизованим сегментом суспільної

свідомості і має властивість за певних умов перетворюватися на чинник соціальної напруги, метою політики пам'яті має стати уникнення етнокультурної основи національної пам'яті, її етнічної спрямованості. Конфліктуючі образи минулого є «реальною загрозою для існування самої держави», – вважає Л. Зашкільняк [6, с. 201].

Як зазначає Е. Вілсон, «... українську ідентичність ще треба «перебудувати», відокремивши її від національних історій, з якими пов'язувалося життя протягом століть – російської, радянської, польської, угорської, тощо» [12, с. 378]. Колективна пам'ять українців потребує вивільнення від стереотипів у сприйнятті минулого, які стримують процес національного самоусвідомлення громадян України. Визнання цього факту є основою державної політики пам'яті, яка має спрямовуватися не на досягнення цілісності історичної пам'яті нації, подолання полярності та контраверсійності в оцінках минулого, а на організацію діалогу сторін, під час якого має відбутися проектування майбутнього національного розвитку. Конструювання історичної пам'яті – це діалогічний процес, який передбачає здатність сторін до визнання «іншої правди». Здатність до діалогу демонструватиме перехід на рівень постмодернізму з притаманними йому явищами, як то – реалізацією мультикультуралізму.

Якщо держава є «суб'єктом» формування історичної пам'яті, то це означає, що виконується запит на конкретну проекцію історичної пам'яті (створення «Інституту національної пам'яті» стало сторінкою української історії з 2006 по 2010 рр.). Мова йде про державну ідеологію, де конкретна «пам'ять» відіграє роль каталізатора національного розвитку. За таких умов не можна говорити про реалізацію ідеологічного плюралізму.

В 2005 р. відомий дослідник В. Гельман, аналізуючи факт політизації українського регіоналізму, зазначив, що у фрагментації елітної структури є винним Л. Кучма, який не зміг покласти в основу елітної інтеграції «нав'язаний консенсус», тобто примус усіх акторів до прийняття «правил гри», оскільки виступив «посередником між конкуруючими угрупованнями» [2, с. 47]. У результаті, з 2003 р. в країні спостерігається, за типологією Т. Карозерса, модель «безформного плюралізму», коли в умовах відсутності ідеологічного домінанта (актора) відбувається постійний «торг», конкуренція регіональних еліт [Цит. за: 2]. Радикальні національно-демократичні сили вбачають в ідеологічному «плюралізмі» слабкість влади або «антиукраїнськість».

Млявість національного згуртування на етнокультурній основі в Україні очевидна. Етнонаціоналізм, як однобічна проекція, не є

адекватною відповіддю ані регіональній фрагментації України, ані глобалізації з її вимогою детериторізації культури. Як зазначає В. Майборода, «Полікультурність української нації, як і поліетнічність України, не заперечують того, що самовизначення українців 1991 р. було самовизначенням титульної нації. Участь інших етнічних сегментів полягала у виявленні солідарності з нею. З іншого боку, ця обставина не може бути аргументом для консервування суто етнічного розуміння української нації, особливо в очах неукраїнських етнічних груп» [7, с. 17].

Отже, відновлення української державності, яке відбувалося в умовах виникнення в розвинутих країнах світу постмодерної реальності, з притаманною для неї «детериторіалізацією» та денаціфікацією особистісного культурного світу, за логікою вимагало втілення принципу «територіалізації»: наповнення новоутвореного простору новим єдиним змістом, що актуалізувало пошук національної ідеї. В розвитку України відбулося накладання у часі та просторі процесів модерну та постмодерну. Постмодерн вимагав закріплення плюралності та діалогічності від країни, що намагалася залишитися суб'єктом процесів світосистемної інтеграції, глобалізації, але розбудова державності вимагала центральної логіки модерну. Співіснування, нашарування та конфлікт протилежних принципів структурування простору віддзеркалювала і внутрішня регіональна та соціокультурна фрагментація країни, що демонструвала проблема формування національної ідентичності.

Унаслідок нерівномірності та асинхронності розвитку регіонів України виникла ситуація «до-постмодерну», коли співіснують різні системи цінностей та світоглядів – від архаїчних до постмодерних, породжуючи соціальні й регіональні конфлікти. Ситуація ускладнюється з огляду на процеси глобалізації, які ставлять під сумнів існування національних держав, етнічних культур із відповідними ціннісно-нормативними системами.

Відтак, включення терміну «мультикультуралізм» в соціокультурний дискурс України відбувалося в умовах, які онтологічно унеможливають втілення власне явища яке він називає. Отже, ідеологія постмодерна в Україні 90-х рр. увійшла в конфлікт з цілями модерної держави, де задіяний етнонаціональний проект лише затягнув процес національної консолідації, сприяючи активізації архаїчних пластів історичної пам'яті, посиленню етнополітичної та регіональної конфліктності. Як наслідок, в Україні загальмовано формування політики, яка б мала бути ефективною відповіддю процесам глобалізації, детериторізації культури.

Бібліографічний список

1. Батіщева О. С. Державне управління розвитком національної культури в умовах глобалізації: автореф. дис. ... канд. наук з державного управління: спец. 25.00.01 – «Теорія та історія державного управління» / Ольга Сергіївна Батіщева. – Львів, 2007. – 18 с.
2. Гельман В. Уроки українського / В. Гельман // Поліс. – 2005. – № 1. – С. 47-69
3. Горбунова Л. Номадизм як спосіб мислення на освітня стратегія. Ст. 2. Концепти та метафори / Л. Горбунова // Філософія освіти. – 2010. – № 1-2. – С. 103-114.
4. Грицак Я. Як викладати історію після 1991 року? [есе] / Ярослав Грицак // Страсті за націоналізмом: Стара історія на новий лад: [збірник есе, 2-ге вид-ня, доповнене, перероблене]. – К. : Критика, 2011. – С. 17-33.
5. Дрожжина С. В. Культурна політика як проблема сучасного соціокультурного процесу аспект: автореф. дис. канд. філос. наук: спец. 09.00.03 «Соціальна філософія і філософія історії» / С. В. Дрожжина. – Донецьк, 2004. – 17, [1] с.
6. Зашкільняк Л. Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість / Л. Зашкільняк // Український історичний журнал. – 2005. – № 5. – С. 93-113.
7. Майборода О. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір / Олександр Майборода // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві [Авт. кол. : О. Майборода, Р. Чілачава, Т. Пилипенко та ін.]. – К. : Издательство: Фонд «Європа XXI», 2002. – 312 с.
8. Неменский О. «Недоукраинцы» или новый народ? Альтернативы самоопределения Юго-Востока Украины [Електронний ресурс] / О. Неменский // Русский Журнал. – Режим доступу : www.russ.ru/culture/20041229_nem/html
9. Рябчук М. Ю. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство «розбудова держави» / М. Рябчук. – К. : «Критика», 2000. – 262 с.
10. Стріха М. «Мультикультуралізм по-українському»: спроба «перегнати, не доганяючи»? [Електронна версія] / Максим Стріха // Критика-Коментарі – 2003. – 5 червня. – Режим доступу : www.krytyka.kiev.ua
11. Украинская государственность в XX веке: Историко-политологический анализ [Руковод. авт кол. А. Дергачев]. – К. : Політ. думка, 1996. – 448 с.

12. Wilson A. Ukrainian Nationalism in the 1990s: A Minority Faith / Andrew Wilson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

В статті проводиться аналіз соціально-політичного розвитку державства в умовах модерна і постмодерна; обґрунтовується наявність конфлікту в розвитку України між логікою «модерна» і риторикою «постмодерна», визначаються тенденції розвитку «мультикультуралізму» як елемента логіки постмодерна в Україні.

In article analysis features of the socio-political environment in a modern and postmodern, study the existing conflict in Ukraine between the logic of modern and postmodern rhetoric, identifying trends «multiculturalism» as an element of postmodern logic in Ukraine.

Стаття надійшла до редакції 30.10.2012

УДК 323.39:316.652.2

Константинова Т. В., ОНУ ім. І. І. Мечникова

ТЕОРІЯ ПОЛІТИЧНОГО ВИБОРУ ЯК СКЛАДОВА ЛІБЕРАЛЬНОЇ ДОКТРИНИ

У статті проаналізовано теорію політичного вибору, яка формувалась у ідеологічній доктрині лібералізму. Визначено, що на сучасному етапі політичний вибір аналізується з позицій теорії раціонального вибору та теорії суспільно вагомого вибору. Розглянуто інтерпретації політичного вибору з позицій політичної філософії (А. де Токвіль, І. Берлін) та економічної теорії (К. Ероу, Дж. Б'юкенен).

Актуальність дослідження теми обумовлена великою практичною значимістю політичного вибору у процесі політичної діяльності. Генеза теоретичних концепцій та політологічних підходів до визначення сутності феномену політичного вибору пов'язана із ліберальною доктриною, в основі якої – цінності свободи (у тому числі свободи вибору, слова, сумління), вільної політичної та економічної конкуренції, правової держави та громадянської участі та активності.

Постановка питання щодо сутності політичного вибору у ліберальній доктрині вимагає звернення до філософських та політологічних концепцій, що репрезентують своєрідні та оригінальні трактування свободи. Пліуралізм цінностей, характерний для реалій сьогодення, знаходить відображення і в теорії лібералізму. Свобода вибору у політиці, економічній діяльності та повсякденному житті розгля-